

אדם מועד לעולם

המשנה בב"ק (כו.) אומרת: "אדם מועד לעולם: בין שוגג, בין מזיד, בין ער, בין ישן". ובגמ' בסנהדרין (עב.) איתא: "בין אונס בין ברצון". יש לעיין, מדוע אדם מועד לעולם אפילו בשוגג ואונס? דלכאורה, קיי"ל - "אונס רחמנא פטריה" (ב"ק כח:); ישן שלש סיבות לדין זה:

א. ב"ק (כו:): - וז"ל הגמ': "מנא הני מילי אמר חזקיה אמר קרא (שמות כא, כה): **פצע תחת פצע** [רש"י: קרא יתירא הוא להך דרשה, דהא כתיב "ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו" (ויקרא כד, יט)] לחייבו על השוגג כמזיד ועל האונס כרצון".

ב. ב"ק (לה.) וסנהדרין (עט:): - וז"ל הגמ': "דתנא דבי חזקיה: **מכה אדם ומכה בהמה** (ויקרא כד, כא) מה מכה בהמה לא חלקת בה בין שוגג בין מזיד בין מתכוין לשאין מתכוין... **אף מכה אדם לא תחלוק בו בין שוגג למזיד** וכו' ". וכותב רש"י (ד"ה ומכה): "ואפי' בשוגג כדאמרין אדם מועד לעולם".

ג. הפניני (ב"ק כו:): למד את הגמ' באופן שונה מרש"י: הסיבה שאדם מועד לעולם היא **סברא** - "דמהיכי תיתי לחלק בין שוגג למזיד כיון דאדם חייב אפילו על נזקי ממונו, ואין לך שוגג גדול מזה". אלא שהגמ' שאלה מדוע הוא פטור מארבעה דברים בשוגג, וחייב על נזק? מנין לחלק בזה? וע"ז, הגמ' הביאה את הפס' "פצע תחת פצע", למעט שחייב רק בנזק. וכ"כ באבן האזל (חובל ומזיק פ"א הט"ז): "אדם - שמירת גופו עליו. וזה מיירי בנזקי ממונו, והיינו, דאדם - כמו שהוא חייב על נזקי בהמתו, משום שהוא חייב בשמירתה, כן חייב בנזקי גופו".

לעומת המשנה שאמרה שאדם מועד לעולם וחייב אפילו באונס, רואים מכמה גמ' שאדם פטור באונס:

- א. ב"ק (כח:): "אמאי? אנוס הוא, ואונס רחמנא פטריה. דכתיב: ולנערה לא תעשה דבר (דברים כב, כו), וכ"ת, ה"מ - לענין קטלא, אבל לענין נזיקין - חייב, והתניא...". משמע שאונס פטור בנזיקין.
- ב. ב"ק (כט:): "ומודה ר"מ לרבנן במעלה קנקנים על הגג על מנת לנגבן, ונפלו ברוח שאינה מצויה והזיקו, שהוא פטור".
- ג. המשנה ב"מ (פב:): "המעביר חבית ממקום למקום, ושברה - בין שומר חינוס, ובין שומר שכר - ישבע" (רש"י: שלא פשע ויפטר).

- ד. ב"ק (ק"ב): "אמר רבא הניח להם (ליתומים) אביהם פרה שאולה - משתמשים בה כל ימי שאלתה. כסבורים של אביהם היא וטבחוה ואכלוה - משלמין דמי בשר בזול". כלומר, משלמים מה שנהנו, אך פטורים מלשלם פרה שלמה דאונס הוא.
- ה. ב"ק (מ"ה): "ת"ר: ארבעה נכנסו תחת הבעלים, ואלו הם: שומר חנם וכו', הכא במאי עסקינן דנטריה שמירה פחותה (דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה) ולא נטריה שמירה מעולה, שומר חנם - כלתה לו שמירתו, הנך - לא כלתה שמירתו". ומסביר רש"י (ד"ה כלתה), ששומר חנם כלתה לו שמירתו "דאין עליו להתחזק בשמירתו, ודי בכך, ולא פשיעה היא". א"כ, שומר חנם פטור ברוח שאינה מצויה, למרות שהוא אדם המזיק.
- ו. ב"ק (צ"ט): "הנותן בהמה לטבח וניבלה (קילקלה) אומן פטור", ומסביר רש"י: "דאונס הוא".
- ז. ירושלמי (פ"ב ה"ח): "אמר רב יצחק מתניתא בשהיו שניהם ישנים. אבל אם היה אחד מהם ישן, ובא חבירו לישן אצלו, זה שבא לישון אצלו הוא המועד". מוכח שהראשון פטור מכיון שישן, ולא ידע שהניחו לו כלים בעת שינתו, ולכן אנוס הוא ופטור.
- ח. משנה ב"ק (כ"ז): "המניח את הכד ברשות הרבים, ובא אחר ונתקל בה ושברה פטור". ושאלת הגמ' (כ"ז): "אמאי פטור, איבעי ליה לעיוני ומיזול". ומביאה הגמ' ארבעה תירוצים מדוע הוא אנוס ופטור. מוכח שבאונס אדם המזיק פטור.

הראשונים דנים בשאלה זו, והעלו כמה דעות בדין אדם המזיק.

שיטת התוס'

- התוס' (ב"ק כ"ז: ד"ה ושמואל) סובר, שאדם המזיק החייב אפילו באונס היינו באונס שהוא כעין אבידה, אבל באונס שהוא כעין גניבה פטור (וכ"כ הרא"ש פ"ג ס"א א).
- התוס' הגיעו לשיטה זו מהגמ' בב"מ (פ"ב): "המעביר חבית ממקום למקום ושברה בין שומר חנם ובין שומר שכר ישבע" ופטור. ואם אדם המזיק חייב אפילו באונס, מדוע כאן פטור? שמע מינה שבאונס כעין גניבה פטור אדם המזיק.
- ויש לעיין מה הגדרת "אונס כעין גניבה" ו - "אונס כעין אבידה". התורה תמימה (שמות כא, כה) כותב: "דמה שהיה לו ואפשר לדקדק ולהזהיר, ולא עשה כן נקרא שוגג. ומה שלא היה יודע שיש מקום להכשל בזה נקרא אונס".
- מקור לחילוק התוס' מופיעה בגמרא ב"מ (צ"ד): הגמ' שם מחלקת בין גניבה לאבידה. גניבה - קרובה לאונס, ואבידה - קרובה לפשיעה.

שבילי נהר דעה

וצ"ע, מנין לתוסי' לחלק באדם המזיק בין אונס שהוא כעין אבידה לאונס שהוא כעין גניבה, שלא מציינו מקור לזה, שהרי בשומר שכר חייב גם בגניבה, ושומר חנם פטור גם מאבידה, ומהיכן הפשרה של התוסי'?

אומר הברכת - אברהם (ב"ק כז:), שכיון שמצינו ריבוי של "פצע תחת פצע" שיהיה חייב בכל אונס, אין לנו לרבות אלא דין תוספת שמירה על גופו "אדם שמירת גופו עליו" (ב"ק ד.), דנוסף לחיוב על מעשיו מצד הפשיעה, יש עליו דין שמירה על גופו, ולכן דווקא באונס שכעין אבידה חייב, דתפסת מרובה לא תפסת. ואינו דומה לשומר שכר, שכיון שמקבל שכר שמירה, התווסף לו שמירה, ולכן גם בגניבה ואבידה חייב.

והתוסי' לשיטתו (כז:): רבה ורב יוסף פליגי בשומר אבידה האם הוא כשומר שכר או כשומר חנם. ואומר שם התוסי' (ד"ה כגון): "ונראה לר"י דכיון שחייב הכתוב שומר שכר בגניבה, וסתם גניבה קרובה לאונס וכו' סברא הוא דבכל ענין שתהיה הגניבה יתחייב מגזרת הכתוב אפילו באונס גמור". וכיון ששיטתו דגם אונס גמור שאינו יכול לשמור חייב עליו שומר שכר בגניבה, ע"כ צריך לומר, שהוא דין מיוחד בשומר שכר שהוא כשואל לענין גניבה, ואינו מדין שמירה אלא מדין חיוב השבה שישנו גם בשומרים וכמו גנב וכגולן. אבל אדם המזיק שחיובו הוא רק מדין שמירה "אדם שמירת גופו עליו", ולא שייך אצלו חיוב השבה, ממילא אינו חייב אלא רק באונס שכעין אבידה (קונטרסי שיעורים - שיעור יד).

ע"פ שיטת התוסי' מיושבת הסתירה בין "פצע תחת פצע" לבין "אונס רחמנא פטריה - ולנערה לא תעשה דבר". "דפצע תחת פצע" חידש שמכונן שאדם שמירת גופו עליו, לכן חייב באונס שכעין אבידה, אך באונס שכעין גניבה דהוי כאונס גמור - פטור משום "ולנערה לא תעשה דבר".

התוסי' מסביר על פי שיטתו את הגמ' הנ"ל:

- א. "המעביר חבית ממקום למקום" פטור - דהוי אונס כעין גניבה.
- ב. "אומן טבח שקילקל" פטור - דהוי אונס כעין גניבה.
- ג. "הניח להם אביהם וכו'" דפטורים - משום דהוי אונס כעין גניבה, דכל מה שתחת יד האדם שלו.
- ד. "נתקל בכד ושברה פטור" - מדובר במצבים של אפילה, קרן זווית וממלא חביות ברשות הרבים ולכן הוי אונס כעין גניבה.
- ה. ירושלמי: ישן ושבר כלים שהניחו בעודו ישן דפטור - כיון שלא היה צריך לעלות על דעתו שיגיע השני לכן הוי אונס כעין גניבה. אומנם צ"ע מתוסי' (ד. ד"ה כיון), שכתב שם הסיבה לפטור "דהם גרמו לו". משמע שאונס גמור חייב, אלא כאן פטור דהניזק פשע (וכדברי הרמב"ן המובא לקמן). מתרץ הקונטרסי שעורים, שבאמת באונס גמור פטור לתוסי', אלא שתוסי' (ד.) כתב משום פשיעת הניזק אע"ג דלא אצטריך לזה, משום דהאמת הוא כך, וזה המציאות שהשני פשע [וכך יש לתרץ את

הנמוי"י (יא. בדפי הרי"ף) דמפרש פטור הישן משום פשיעת השני "דמי שהניחם אצלו הוא הפושע", ותוך כדי דיבור כתב "אבל אונס גמור כגון הא דהירושלמי שבא חברו לישן אצלו פטור דרחמנא פטריה דכתיב "ולנערה לא תעשה דבר". וצ"ל שפטור באונס גמור, אלא שכתב תחילה משום פשיעת הניזק - דהאמת הוא כן].

הרמב"ן (ב"מ פב: ד"ה ומצאתי) מקשה על התוס' מהגמ' ב"ק (כו.) "נפל מהגג ברוח שאינה מצויה והזיק ובייש חייב בארבע דברים ופטור על הבושת". מדוע חייב? הרי רוח שאינה מצויה אונס גמור?

אפשר לתרץ עפ"י דברי הב"י והב"ח בדעת הרמב"ם (ח"מ תחילת סי' שעח) שיש שלושה סוגי רוחות: 1. רוח מצויה. 2. רוח שאינה מצויה. 3. רוח סערה ומשברת הרים.

ואצלנו הגמ' דיברה על רוח שאינה מצויה ולא אונס גדול הוא. וכ"כ תוס' רבנו פרץ (כו. ד"ה ואמר), שרוח שאינה מצויה היא אונס כעין אבידה.

ועוד אפשר לומר, ע"פ הלח"מ (חובל ומזיק פ"א הי"ב), שכתב שמדובר כאן "כשעלה לגג והיה יכול ליפול ברוח מצויה, וכיון דפשע בעלייתו דהיה יכול ליפול ברוח מצויה, אע"פ שלא נפל אלא ברוח שאינה מצויה חייב".

הרמב"ן שואל עוד על התוס' מהגמ' ב"ק (כו.) שאומרת: "היתה אבן מונחת לו בחיקו, ולא הכיר בה ועמד - חייב בנזק, ופטור מארבעה דברים". משמע שחייב באונס גמור, דהרי אדם לא בודק את עצמו כל פעם, ואינו יודע שנמצאת שם אבן. וצ"ל לתוס', שאדם כן מבחין אם יש בחיקו אבן, והוא אונס כעין אבידה, ולכן חייב.

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן (ב"מ פב: ד"ה ומצאתי) סובר, שאדם מועד לעולם, וחייב אפילו באונס גמור, ורק היכן שהניזק פשע - המזיק פטור (וכ"כ הרי"מ מלוניל כו.).

ראיה לשיטתו זה הגמ' ב"ק (כו:) "היתה אבן מונחת לו בחיקו" וכו' שחייב, על אף שזה אונס גמור. וכן מהגמ' ב"ק (כו.) "נפל מהגג ברוח שאינה מצויה והזיק חייב", משמע שאונס גמור חייב.

ואומר הרמב"ן: "דרוח שאינה מצויה אפילו כאותה של אליהו במשמע. דרוח מצויה הזכירו לענין שומר חנם, אבל רוח שאינה מצויה לא הוזכרה בתלמוד אלא לענין אונס דהוא מן האונסין הגדולים שבעולם".

לדעת הרמב"ן צ"ל, שהתורה חידשה ב"פצע תחת פצע", שאין דין אונס שפטור באדם המזיק, וזה גופה חידשה תורה.

ואפשר עוד לומר שהתורה ב"פצע תחת פצע" ריבתה דין באדם המזיק, שיש לו אחריות על מעשיו, ולא רק דין שמירה על גופו, ולכן חייב אפילו באונס גמור.

שבילי נהר דעה

עפ"י הרמב"ן מובן הירושלמי שכתב שישן פטור, כיון שהשני פשע. ולכן גם בנתקל בכד ושברה (ב"ק כז:): פטור, כיון שהניזק פשע, ששם כדים ברה"ר.
הרמב"ן דוחה את ראיית התוס' מ"טבח אומן שקלקל" שפטור כיוון "שאינו באומן הטועה במלאכתו משום מזיק". עפ"י יסוד זה נדחית גם הראיה מ"המעביר חבית ממקום למקום", וכמו שאומר הריב"א (יובא לקמן): "דכיון שמתעסקין הן לטובת הניזק לאו אדם המזיק הוא".

מסביר בקונטרסי שיעורים עפ"י היסוד של התוס' בבכורות (מח. ד"ה מלוה), שניזקין חשיב מלוה הכתובה בתורה "שלא נתחייבו אם לא שחייבתו תורה", שחיוב תשלומי נזיקין הוא חידוש תורה. ונראה, שהתורה לא חייבה את המזיק לשלם אלא בתנאי שיש עליו "שם מזיק", אבל אם שורו מזיק, ולא יהיה עליו "שם מזיק" - פטור הוא מתשלומין, דהתורה לא חייבה אלא על בעל "שור המזיק" ולא על סתם שור.

אולם מסברא יש לחלק בין כל המזיקים לאדם המזיק. דדוקא בשאר מזיקין שהחייב הוא משום שהוא "בעל המזיק", לכן באונס שאין על המזיק "שם מזיק", אינו נקרא "בעל המזיק" אלא בעל הממון, משא"כ באדם שהזיק באונס שהוא עצמו מזיק, ואינו רק מדין "בעל המזיק" לא שייך סברא זו. וסובר הרמב"ן, שאע"פ שעל אדם המזיק לא צריך שם "אדם המזיק", אבל צריך שיהיה על פעולת ההיזק שם "היזק", ולכן באומן שמתעסק בתיקון, אין על הפעולה שם "היזק", ולכן פטור. אבל במזיק באונס גמור שיש על הפעולה שם "היזק" - חייב. וה"ה במעביר חבית ממקום למקום כיוון שמתעסק לטובת הניזק, אין על הפעולה שם "היזק", ולכן פטור.

והתוס' סובר שבאדם המזיק לא בעינן כלל שם "מזיק", ולכן אין לפוטרו משום אומן שמתעסק לטובת הניזק אלא משום אונס כעין גניבה.

המחנה אפרים (נזק"מ סי' ה) שואל על שיטת הרמב"ן שפוטור משום מתעסק ברשות, מהגמ' ב"ק (לב), וז"ל הגמ': "בעא מיניה רבה בר נתן מרב הונא המזיק את אשתו בתשמיש המיטה מהו? כיוון דברשות קעביד פטור, או דילמא איבעי ליה לעיוני...". ומסקנת הגמ' שחייב "דאיהו קעביד מעשה". משמע שאף במתעסק ברשות חייב ואפילו לא פשע. מה ההבדל בין זה למעביר חבית שפטור משום שמתעסק ברשות?

ומתוך המחנ"א, וז"ל: "צ"ל דגבי מזיק את אשתו כיוון דיש לו הנאה חשוב כנושא שכר, ומשום הכי חייב, דמתעסק ברשות".

שואלים האחרונים (קונטרסי שיעורים וקה"י סי' כד) כמה שאלות:

א. הטור (סי' תכא סקט"ז) כתב: "המזיק את אשתו בתשמיש המיטה חייב בארבעה דברים". וכתב הב"י, שחייב בארבעה דברים, אבל בכושט פטור עד שיהא מתכוין. ולכאורה לפי המחנ"א למה חייב בארבעה דברים, הרי דינו כשומר שכר שחייב רק בנזק.

- ב. איך נעשה שומר שכר משום הנאה זו, הרי אשתו משועבדת לו להנאה זו, ואין זה אלא כגובה חובו, וזה מגיע לו.
- ג. איך חל דין שמירה על אדם, דאין דין שמירה אלא על דבר המיטלטל וגופו ממון דומיא דכסף וכלים, ואין אדם בכלל זה.
- ד. איך יתחייב מדין שומר על האשה, הא הוה ליה שמירה בבעלים, דהא גם אשתו משועבדת לו?

בקונטרסי שיעורים מתרץ את שאלת מחנ"א - דמה שהרמב"ן פטר באומן, זה אינו אלא במתעסק לטובת הניזק בלבד, אבל המזיק את אשתו בתשמיש המיטה, שהתעסקות לטובת שניהם, נחשב לאדם המזיק וחייב (ועיין תוס' כו: ד"ה לענין). ובכיוון זה כותב הקה"י, דענין מתעסק ברשות הוא דוקא במתעסק לטובת חבירו כטבח אומן וכמעביר חבית, אבל המזיק את אשתו בתשמיש המיטה דלהנאת עצמו עביד, אלא שהאשה משועבדת לו, מ"מ מלאכת עצמו הוא דעביד, בזה ליכא פטור דמתעסק ברשות וחייב.

תרוץ אחר אומר הקונטרסי שיעורים, שיש הבדל בין דין נזקי ממון לבין דין חבלה. דדוקא בדין נזיקין צריך שיהיה על המעשה שם "היזק", ולכן אומן המתעסק לטובת הניזק שאין זה "מעשה ופעולת מזיק" - פטור. אבל חבלה של אדם חייב גם בלי מעשה "מזיק" ולכן חייב המזיק את אשתו בתשמיש המיטה גם לרמב"ן (עיי"ש הסבר לזה אות ו).

ועי"ע בנחלת דוד (כו: ד"ה גמ' אמר) שכתב, שהמעביר חבית לא חשיב אדם המזיק, דהוא לא שברה בגופו או בידו, רק שנפלה לארץ ונחבטה ונשברה, וא"כ קרקע עולם הזיקתו, ורק משום שלא נזהר בשמירתה לכן חייב, ולכן מדמינן לשומר חנם או לשומר שכר, אבל אינו ענין כלל לאדם המזיק בגופו או בידים (עיי"ש באריכות).

התוס' הביא הוכחה מהגמ' ב"ק (ק"ב): "הניח להם אביהם פרה שאולה וטבחוה" שפטורין על מה שהזיקו - שאונס כעין גניבה פטור. הרמב"ן לא מתייחס לראיה זו. אמנם אפשר לומר, שבמקרה הזה אין הפטור מצד דין אונס, אלא הפטור הוא מצד דאין זה נחשב לנזיקין. כי כשהם טובחים ואוכלים ומשתמשים כאדם שעושה בתוך - שלו אין על הפעולה שם "היזק" ושם "מזיק", ולא כלול בתוך פרשת נזיקין. הרמב"ן סובר שבמקום שהפעולה והמעשה יש עליהם שם "היזק", אלא שנעשים באונס גמור - חייב, אך כשאין על הפעולה שם "היזק" - פטור (קונטרסי שיעורים).

וכע"ז כתב הקה"י (סי' כד), שכיון ש"חזקה שמה שתחת יד האדם שלו", היה מותר להם עפ"י דין לטבוח ולאכלו, וברשות התורה עשו, וכהאי גוונא אין לחייב משום אדם המזיק.

שבילי נהר דעה

וכ"כ במפורש בשטמ"ק כתובות (לד:): בשם הראב"ד, וז"ל: "אבל האי דברשות קא נחית דכסבורים הם של אביהם הוא" וכו'. והיינו ברשות התורה, דחזקה מה שתחת יד האדם שלו, ולא היה צריך לחשוש שהוא של אחרים.

קושיא נוספת ישנה על הרמב"ן. הרשב"א (כו: ד"ה ושמואל) הביא ראייה שאדם המזיק פטור באונס גמור, מהגמ' ב"ק (מז.). שם נאמר: "הנכנס לחצר בעל הבית ולא ידע בעל הבית שנכנס והזיקו פטור", משמע שבאונס גמור פטור. אפשר לתרץ את הרמב"ן בשני אופנים:

א. הפטור אינו משום אונס המזיק, אלא משום שהניזק פשע במה שנכנס בלא ידיעת בעל החצר.

ב. כמו ב"כסבורים של אביהם" אין זה נקרא מעשה היזק, אלא משתמש בתוך שלו, ה"ה כאן, בעל החצר חוטב עצים בתוך חצירו כאדם העושה בתוך שלו, ואין על הפעולה שם "היזק ומזיק".

שיטת ריב"א והר"ר ישעיה

הריב"א והר"ר ישעיה (כו). בתוסי רבנו פרץ ד"ה ואמר, ובשטמ"ק כו: ד"ה וכן) סוברים, שדין אדם המזיק הוא כשומר שכר לגמרי. ולכן אדם המזיק חייב גם באונס כעין גניבה כשומר שכר, אבל באונס גמור פטור אדם המזיק, דלא שייך בזה דין שמירה.

אפשר לומר שהריב"א והר"ר ישעיה סוברים כשיטת התוסי בב"מ (מב: ד"ה אמר) ששומר שכר חייב בגניבה שדומה לאונס ולא בגניבת אונס (עיין שם). ולכן אדם המזיק שהתרבה בו דין שמירה דינו כשומר שכר, וחייב באונס כעין גניבה, ופטור באונס גמור.

עפ"י שיטתם יש ליישב את הפסוקים הנ"ל. דדין "פצע תחת פצע" מרבה אונס כעין גניבה, אך אונס גמור פטור מדין "ולנערה לא תעשה דבר". ועיין בנחלת דוד (כו: ד"ה גמ' ואמר), שמקשה על התוסי שכתב שאונס כעין גניבה פטור, שהרי מ"פצע תחת פצע" מרבים אונס לחייבו, ומשמע שאונס כעין גניבה בכלל זה, דזה לא חשיב אונס אלא רק קרוב לאונס. וראיה לזה דהרי שומר שכר חייב על זה, ושומר שכר אינו חייב באונסין, ש"מ דזה לא אונס אלא קרוב לאונס וחייב.

הריב"א והר"ר ישעיה מסבירים את הדין של "מעביר חבית" משום "דכיון שמתעסקים הם לטובת הניזק לאו אדם המזיק הוא". ועפ"י אותו יסוד מובן גם הדין של "טבח אומן שקילקל", וכמו שאמר הרמב"ן (עיין לעיל באריכות).

ביחס לדין "השאיר להם אביהם פרה שאולה" וכו' שפטורים, צ"ל לשיטתם דהוי אונס גמור, וכן בדין הירושלמי צ"ל לשיטתם דהוי אונס גמור, דלא היה לו לדעת שיניחו אצלו כלים.

בסוגית "נפל ברוח שאינה מצויה והזיק" שחייב, כותב הרשב"א: "ואונס נפילה אפילו ברוח שאינה מצויה אינו אונס גמור". כי הוא יודע שיש רוחות כאלה בעולם, והיה צריך להזהר מרוח כזו, ולכן חייב, אבל ברוח של אליהו שאין רוחות כאלה בעולם, הוי אונס גמור ופטור.

בדין הגמ' ב"ק (כו.): "היתה אבן מונחת לו בחיקו" שחייב, צ"ל לשיטתם שאין כאן אונס גמור, אלא זה אונס כעין גניבה וחייב. ועיין בנמו"י (יא. בדפי הרי"ף ד"ה משלם) שכתב: "שאינו אונס גמור ממש כגון שהיתה אבן בחיקו אע"פ שלא הכירה מעולם, משום דאיבעי ליה למיחש שמא הניח איזה דבר בחיקו ושכחו".

שיטת הרמב"ם

יש לדון בדעת הרמב"ם. הרמב"ם (חובל ומזיק פ"א הי"א) בהביאו את דין הירושלמי כותב: "וכן אם הניח כלי בצד הישן ושברו, הישן פטור, שזה שהניחו הוא המועד שפשע". משמע מהרמב"ם כשיטת הרמב"ן שאדם המועד לעולם חייב בכל אונס, אלא שכאן פטור כיון דהניזק פשע.

בפ"ו הי"א כותב הרמב"ם: "המזיק ממון חבירו חייב לשלם נזק שלם, בין שהיה שוגג בין שהיה אונס הרי הוא כמזיד. כיצד? נפל מן הגג ושבר את הכלים, או שנתקל כשהוא מהלך ונפל על הכלי ושברו, חייב נזק שלם שנאמר "ומכה בהמה ישלמנה", ולא חילק הכותב בין שוגג למזיד".

וכותב המגיד משנה: "דאונס גמור שכתבו ז"ל שהוא פטור, והרב לא חילק". המ"מ לומד בדעת הרמב"ם שגם אונס גמור חייב.

בפ"א הי"ב כותב הרמב"ם: "מי שנפל מן הגג ברוח מצויה והזיק - חייב בארבעה דברים, ופטור מן הבושת. נפל ברוח שאינה מצויה - חייב בנזק בלבד, ופטור מארבעה דברים". וע"ז כותב המ"מ: "דע ששלושה חלקים הם:

א. כל זמן שיש בדבר פשיעה גמורה, וזהו רוח מצויה, אבל הוא שלא בכוונה - חייב בארבעה דברים ופטור מן הבושת.

ב. לא היה שם פשיעה, וגם כן לא נעשה באונס גמור - חייב על הנזק, ופטור מן השאר, וזהו רוח שאינה מצויה.

ג. באונס גמור כתבו המפרשים ז"ל שהוא פטור. וכן נתבאר לפנינו (הט"ז) בבבא דהמזיק את חברו".

א"כ סובר המ"מ שאונס גמור פטור, ומשמע שלמד זאת ברמב"ם.

בפ"ו הי"ד כותב הרמב"ם: "היה עולה בסולם, ונשמטה שליבה מתחתיו, ונפלה והזיקה - אם לא היתה מהודקת וחזקה - חייב. ואם היתה חזקה ומהודקת ונשמטה או שהתלעה - הרי זה פטור, שזו מכה בידי שמים היא, וכן כל כיוצא בזה".

שבילי נהר דעה

ומשיג הראב"ד ז"ל: "א"א תמה אני מאי שנא אונס זה מרוח שאינה מצויה ומן הישן, ובגמ' משמע דלא איתלע אונס, דאי איתלע לאו אונס". והמ"מ כותב: "והטעם שהיה פטור לדעת הרב מפני שהן אונסים גמורים, ואין רוח שאינה מצויה אונס גמור כל כך". א"כ שיטת המ"מ בדעת הרמב"ם שאונס גמור פטור.

וכך שואל הכס"מ (פ"ו ה"א): "כתב ה"ה והרב לא חילק. ויש לתמוה על הרב המגיד שהרי מדין היה עולה בסולם ונשמטה שליבה מתחתיו שכתב רבינו בסמוך (ה"ד), משמע בהדיא שהוא פטור באונסים גמורים, וכ"כ שם הרב המגיד עצמו לדעת רבינו".

נמצא שיש סתירה ברמב"ם ובמגיד משנה.

הדרישה (ח"מ סי' שעח סק"א) כותב: "ול"י שלא גרס במ"מ הנ"ל והרב לא חילק ביו"ד, אלא **והרב לא חולק בזה**, ור"ל בודאי הרב אינו חולק בדבר פשוט כזה שבאונס גמור פטור לגמרי... וכן נדפס לשון המ"מ בדפוס ב"י שמביא בסימן זה, ומש"ה לא תמה בב"י עליו כמו שתמה שם בכס"מ וכנ"ל "ויעין בדפוס שלנו בב"י שהגרסה "ולא חילק", אם כי לא מקשה עליו). א"כ, אומר הדרישה, שהגרסה במ"מ שהרמב"ם לא חולק על המפרשים, וסובר שבאונס גמור פטור.

ואפשר לומר שמה שהרמב"ם כותב בדין הירושלמי שהניזק פשע - אה"נ שלא היה צריך לטעם זה דסובר שאונס גמור פטור, אלא כתב ותיאר את המציאות, וכמו שהסברנו בדעת התוס'.

וכך סובר הקה"י (סי' כד) שהרמב"ם סובר כתוס', והוכחתו מהרמב"ם בדין "היה עולה בסולם וכו'".

לעומת זאת סובר הרדב"ז (בשו"ת אלף תרפה) בדעת הרמב"ם שאונס גמור חייב אלא שיש אונס גדול יותר שהוא "מכה בידי שמים" שפטור, וז"ל הרדב"ז: "אלא הדבר ברור ששלושה מיני אונס יש:

א. רוח מצויה - לכולי עלמא חייב.

ב. רוח שאינה מצויה - לדעת הרב חייב.

ג. היה עולה בסולם והיתה חזקה ומהודקת - מודה הרב בזה שהוא פטור, לפי שהוא **אונס גדול**. וזהו שכתב **שזו מכה בידי שמים היא**".

הקונטרסי שיעורים ג"כ נוקט בדעת הרמב"ם שאונס גמור חייב ושאינו "מכה בידי שמים". ומסביר זאת עפ"י דברי הגר"א (יו"ד סי' ג) שכותב, שאם נפלה סכין מיזו שחיתתו פסולה. אע"ג דמיקרי אדם המזיק באופן כזה גבי היתה אבן מונחת בחיקו ונפלה והזיקה, אפ"ה שחיתתו פסולה, דבשחיטה בעינן כח גברא (ועיין רשב"א חולק לא. ד"ה הו"א). והסברא בזה - דבאופן כזה נחשב שהפעולה נעשית על ידו, אבל אין הוא העושה. ולכן ביחס לניזקין סגי בזה, אבל לשחיטה דבעינן כח גברא, שהגברא יהיה "השוחט", ולא סגי מה שנשחטה על ידו, לכן השחיטה פסולה.

ולפי"ז סובר הרמב"ם שכשהאדם עושה את ההיזק - חייב בכל אונסין, ואין את הפטור של "ולנערה לא תעשה דבר", משא"כ באדם המזיק כזה שאין הוא העושה את פעולת ההיזק, וכל חיובו הוא רק משום שההיזק נעשה על ידו - אם זה אונס גמור גרע ממעשה האדם, ושוב לא נחשב כלל אפילו שנעשית על ידו. וזה הכוונה "מכה בידי שמים", ולא אמר שזה אונס, לומר שהאונס אינו הפטור, דאונס חייב באדם המזיק, אלא זוקא בנשמטה השליכה, שהפעולה רק נעשית על ידו ולא שהאדם עושה את הפעולה, בזה פטור, דלא נעשה על ידו אלא "בידי שמים". וכע"ז כתב באבן האזל (חובל ומזיק פ"ו ה"א), ז"ל: "לכן אפשר לומר דבאמת לא חילק הרמב"ם בין אונס גמור, אבל כל זה היכי דהיזק בעצמו, אבל היכי דלא היזק בעצמו, רק שע"י שעלה נשמטה השליכה והזיקה, וכיון שלא היה ראוי שתישמט לא חשבינן זה למעשה שלו, וכמש"כ הרמב"ם שזו מכה בידי שמים". וע"ע בלשון הרמב"ם (נוק"מ פ"ד ה"ב) שכתב במדליק אש ברשותו "הרחיק כראוי ועברה והזיקה פטור, שזו מכה בידי שמים היא". וגם פה ניתן להסביר שאין כאן גדר אונס, אלא דלא הוי אשו כלל, ופטור מלכבות גם אם ראה שעבר לרשות חברו בכהאי גוונא אין זה בכלל מעשיו, דכיון שעשה ברשותו באופן דלא הוי מזיק, א"כ אשו לא מתייחס אליו בכלל (ברכת אברהם עמ' קיד). וכן דעת ערוך השולחן (ח"מ שעת, ג) שהרמב"ם סובר שאונס גמור חייב.

הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק (פ"ו ה"א) כותב: "או שנתקל כשהוא מהלך, ונפל על הכלי ושברו חייב נזק שלם" וכו'. ואילו בהלכות שכירות (פ"ג ה"ב) כותב הרמב"ם: "המעביר חבית ממוקם למקום בשכר ונשברה, דין תורה הוא שישלם, שאין זה אונס גדול, והרי השבירה בגניבה ואבידה שהוא חייב בהם". מבואר מדבריו דכל חיובו מדין שומר שכר ולא מטעם אדם המזיק, ושומר חינוס יהיה פטור, אע"ג שנתקל חייב מטעם אדם המזיק. צ"ל שסובר הרמב"ם כדעת הרמב"ן והריב"א דאין באומן המתעסק בדבר שום חיוב משום מזיק. ולכן בהלכות חובל ומזיק שמדובר באדם רגיל, פסק שנתקל חייב מטעם אדם המזיק, אבל במעביר חבית שהוא אומן פטור מדין אדם המזיק, וכל חיובו הוא מדין שומר, ולכן שומר שכר חייב על זה.

יש לשאול, מדוע הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק (פ"ו ה"א) הני"ל כתב מקור לדין אדם מועד לעולם מהפסי"ומכה בהמה ישלמנה - לא חילק הכתוב בין שוגג למזיד, ולא הביא את הפסי" שהגמ' בב"ק (כו): מביאה "פצע תחת פצע"? ערוה"ש (ח"מ שעת, ד) כותב, שהרמב"ם רצה להשמיענו שלא רק בנזקי אדם חייב אלא גם בנזקי בהמה חייב, וה"ה בנזקי כלים. ואפשר עוד לומר, כמו שביארנו בדעת הרמב"ן, ד"פצע תחת פצע" מגלה לנו שבאדם המזיק אין את הפטור של "ולנערה לא תעשה דבר", ואין שום אונס שבעולם שפוטר באדם המזיק. ולפי"ז "פצע תחת פצע" אינו ילפותא לחיוב חדש, אלא גילוי מילתא

שבילי נהר דעה

בעלמא שבאדם המזיק אין את הפטור של אונס "ולנערה לא תעשה דבר", וממילא הפסי "מכה בהמה ישלמנה" מדבר בכל ענין, ולכן הביאו הרמב"ם ולא את "פצע תחת פצע" שאינו אלא גילוי מלתא. ומקורו הוא מב"ק (לה.): "דתנא דבי חזקיה מכה אדם ומכה בהמה מה מכה בהמה לא חלקת בה בין שוגג למזיד", וכותב רש"י: "ואפילו בשוגג כדאמרינן אדם מועד לעולם". וקשה, הרי תנא דבי חזקיה בעצמו הביא (כו:) את הפסי "פצע תחת פצע". ע"כ צ"ל דאין זה אלא גלוי מלתא שבאדם המזיק אין את הפטור של אונס (קונטרסי שיעורים שיעור יד).
ואפשר עוד לומר, שלכן הרמב"ם מביא את הפסי "מכה אדם ומכה בהמה - לא חלקת בו בין שוגג למזיד", דסובר הרמב"ם כמו שאמרנו לעיל, שכל אונס חייב אלא אם כן הוא "מכה בידי שמים", ולכן כל שהוא בכלל "מכה בהמה" - נאמר עליו "ישלמנה", ואין לו פטור אלא אם כן הוא מכה בידי שמים, ולא חשיב בכלל "מכה בהמה".

סיכום הדעות

נמצאו למדים שישנם כמה דעות בדין "אדם מועד לעולם":
תוס' - אונס כעין אבידה חייב, אונס כעין גניבה פטור.
רמב"ן - אפילו אונס גמור חייב, אלא אם כן הניזק פשע.
ריב"א והר"ר ישעיה - אונס כעין אבידה ואונס כעין גניבה חייב. אונס גמור - פטור.
רמב"ם - נחלקו בשיטתו האם ס"ל כתוס' או כרמב"ן.